

رسالة

جمع بين دو نماز

آية الله العظمى سيد رضا حسيني نسب

پیشگفتار

نماز، یکی از ارکان اساسی دین اسلام و مایه رشد و تعالی روح آدمی در مسیر سلوک به سوی پروردگار است.

مجموعه آیات قرآن و روایات اسلامی که در باره نماز وارد شده است، این فریضه الهی را در جایگاهی منحصر به فرد قرار داده و در کنار اعلام وجوب این عبادت ارزشمند، مسلمانان را از تسامح و تساهل در برپایی آن، برحذر داشته است.

امام صادق (ع) در این زمینه چنین می فرماید:

"ان شفاعتنا لاتنال مستخفا بالصلاة". (بخارالانوار، جلد 82).

یعنی: مطمئناً، شفاعت ما به کسی که نمازش را سبک بشمارد، نخواهد رسید.

بر این اساس، مسلمانان جهان ، اعم از شیعه و سنّی، به نماز و زمان به جا آوردن آن ، اهتمام می ورزند.

از سوی دیگر می دانیم که فقهای شیعه، نماز در اول وقت را دارای فضیلت فراوان می دانند و انجام نمازهای پنجگانه یومیّه در زمان فضیلت آنها را توصیه می کنند و آن را مستحب می دانند. اما در عین حال، انجام دو نماز ظهر و عصر و همچنین دو نماز مغرب و عشاء را با هم در مدّت زمانی که در فقه شیعه بیان شده است، جایز می دانند.

پرسشی که در اینجا مطرح می گردد این است که چرا فقهای شیعه مانند فقهای اهل سنّت، انجام فریضه های مذکور را در زمان فضیلت آنها واجب نمی شمارند؟

به عبارت دیگر، چرا شیعیان، نمازهای ظهر و عصر ،
و همچنین نمازهای مغرب و عشاء را با هم
می خوانند؟

در این رساله ، دلائل جمع میان دو نماز را به ترتیبی
که بیان شد، توضیح خواهیم داد ، و با استناد به
روایاتی که در منابع اهل سنت نیز وجود دارند، جواز
این امر را به اثبات می رسانیم.

*****

ادله جواز جمع میان دو نماز

به منظور روشن شدن بحث، شایسته می دانیم دیدگاه فقها را در این زمینه یادآور شویم:

1 - همه گروههای اسلامی در این مسأله اتفاق نظر دارند که در «عرفه» می توان هر دو نماز ظهر و عصر را در وقت ظهر، با هم و بدون فاصله ادا نمود، و در «مزدلفه» نیز جایز است نماز مغرب و عشا را در وقت عشا بجا آوریم.

2 - حنفی ها می گویند: جمع بین نماز ظهر و عصر در يك وقت، و نماز مغرب و عشا در يك وقت، تنها در همان دو مورد «عرفه» و «مزدلفه» جایز است و در سایر موارد، نباید صورت پذیرد.

3 - حنبلی ها، مالکی ها و شافعیها می گویند: جمع بین نماز ظهر و عصر و یا جمع میان نماز مغرب و عشا در يك وقت خاص، علاوه بر دو مورد یاد شده،

در حال سفر نیز، جایز است. برخی از این گروه‌ها، با هم خواندن دو نماز را، در موارد اضطراری؛ مانند زمانی که باران بیارد و یا نمازگزار بیمار یا در هراس از دشمن باشد، جایز می‌دانند. (با اقتباس از: «الفقه علی المذاهب الأربعة»، کتاب الصلاة، الجمع بین الصلاتین تقدیماً و تأخیراً).

4 - شیعه بر آن است که هر يك از نمازهای ظهر و عصر و نمازهای مغرب و عشا، يك «وقت خاص» دارند و يك «وقت مشترك»:

الف - وقت خاص نماز ظهر، از آغاز ظهر شرعی (وقت زوال) است تا مقدار زمانی که چهار رکعت نماز خوانده می‌شود، در این مدّت محدود، تنها نماز ظهر را می‌توان بجا آورد.

ب - وقت خاصّ نماز عصر، زمانی است که از آن لحظه تا وقت غروب، تنها به اندازه مدّت خواندن نماز عصر، فرصت باشد.

ج - وقت مشترك بين دو نماز ظهر و عصر، از انتهای وقت خاص نماز ظهر، تا ابتدای وقت خاص نماز عصر است.

سخن شیعه آن است که در تمام این وقت مشترك، می توانیم نماز ظهر و عصر را با هم و بدون فاصله بخوانیم، ولی اهل تسنن معتقدند: از اول ظهر شرعی (وقت زوال) تا آنگاه که سایه هر چیز، به اندازه خود آن چیز، گردد، به نماز ظهر اختصاص دارد و نباید نماز عصر، در این مدت خوانده شود، و از آن پس تا موقع مغرب، به نماز عصر اختصاص دارد و نمی توان نماز ظهر را در آن وقت بجا آورد.

د - وقت خاص نماز مغرب، از آغاز مغرب شرعی است تا مقدار زمانی که سه رکعت نماز خوانده شود و در این مدت محدود، تنها نماز مغرب را می توان ادا نمود.

هـ - وقت خاصّ نماز عشا، زمانی است که از آن لحظه تا نیمه شب شرعی، تنها به اندازه خواندن نماز عشا فرصت باشد. در این مدت کوتاه، تنها نماز عشا را می توانیم بجا آوریم.

و - وقت مشترك بين دو نماز مغرب و عشا، از انتهای وقت خاص نماز مغرب تا ابتدای وقت خاص نماز عشا ادامه دارد.

شیعه معتقد است: در طول این مدت مشترك، می توانیم نماز مغرب و عشا را با هم و بدون فاصله بخوانیم، ولی اهل سنت می گویند: از اوّل غروب تا هنگام زوال شفق از مغرب، به نماز مغرب اختصاص دارد و نباید نماز عشا در این مدت خوانده شود. و از هنگام زوال شفق از مغرب تا نیمه شب شرعی، به نماز عشا اختصاص دارد و نمی توان نماز مغرب را در آن وقت بجا آورد.

نتیجه این که: بنابر نظریه شیعه، پس از فرا رسیدن ظهر شرعی، می‌توانیم نماز ظهر را بخوانیم و بلافاصله به خواندن نماز عصر بپردازیم، یا نماز ظهر را تا نزدیک اول وقت خاص نماز عصر، به تأخیر اندازیم بگونه‌ای که نماز ظهر را پیش از فرا رسیدن وقت خاص نماز عصر به پایان رسانیم و سپس نماز عصر را بخوانیم و بدین سان، بین نماز ظهر و عصر، جمع نماییم، گرچه مستحب است نماز ظهر را پس از زوال و نماز عصر را هنگامی که سایه هر چیز به اندازه خود آن گردد، بجا آوریم.

همچنین می‌توانیم به هنگام فرا رسیدن مغرب شرعی، نماز مغرب را ادا نماییم و بلافاصله پس از آن، به خواندن نماز عشا بپردازیم و یا نماز مغرب را تا نزدیک وقت خاص نماز عشا به تأخیر اندازیم بطوری که نماز مغرب را پیش از فرا رسیدن وقت خاص نماز عشا، به پایان رسانیم و سپس به خواندن نماز عشا مبادرت ورزیم و بدین سان، بین

نماز مغرب و عشا جمع کنیم، گرچه مستحب است
نماز مغرب را پس از مغرب شرعی و نماز عشا را
بعد از زوال شفق از جانب مغرب بجا آوریم.

این بود نظریه شیعه، لیکن اهل سنت، جمع بین دو
نماز ظهر و عصر و یا دو نماز مغرب و عشا به این نحو
را بطور مطلق در همه جا و همه وقت، جایز
نمی دانند.

بنابراین، محل بحث، عبارت است از جمع میان دو
نماز در همه زمان ها و مکان ها، بطوری که هر دو
نماز، در وقت یکی از آنها ادا شود؛ مانند جمع میان
دو نماز عرفه و مزدلفه.

5 - همه مسلمانان در این مسأله اتفاق نظر دارند
که پیامبر گرامی میان دو نماز، جمع نبود، ولی در
تفسیر این روایت، دو نظر وجود دارد:

الف - شیعه می گوید: مقصود این است که در نخستین اوقات نماز ظهر، می شود پس از اتمام نماز ظهر، نماز عصر را بجا آورد و همچنین در نخستین اوقات نماز مغرب، می شود پس از خواندن نماز مغرب، نماز عشا را ادا نمود، و این مسأله به زمان یا مکان و یا شرایط خاصّی بستگی ندارد بلکه در همه جا و همه وقت، جایز است.

ب - دیگران می گویند: مقصود روایت این است که نماز ظهر، در آخر وقت آن و نماز عصر در اول وقت آن بجا آورده شود و نیز نماز مغرب در آخر وقت و نماز عشا در آغاز وقت آن ادا گردد.

*****

استدلال به روایات اسلامی

اکنون به منظور روشن شدن مسأله، به بررسی روایات در این زمینه می پردازیم و ثابت می کنیم که مقصود از جمع در این احادیث همان است که شیعه می گوید؛ یعنی دو نماز را در وقت یکی از آن ها بجا آوردن، نه ادا نمودن یکی از آن ها در آخر وقت آن و بجا آوردن دیگری در اوّل وقت آن.

روایت اول - احمد بن حنبل - رهبر گروه حنابله - در مسند خود از جابر بن زید، چنین روایت می کند:

أخبرني جابر بن زيد أنه سمع ابن عباس يقول: صلّيت مع رسول الله (ص) ثمانياً جميعاً و سبعاً جميعاً. قال قلت له يا أبا الشّعثاء اظنّه آخر الظّهر و عجل العصر و آخر المغرب و عجل العشاء، قال و أنا أظنُّ ذلك». (مسند احمد بن حنبل، ج 1، ص 221).

- جابر بن زید گوید: از ابن عباس شنیدم که می گفت: با پیامبر گرامی هشت رکعت نماز (ظهر و عصر) را با هم و هفت رکعت نماز (مغرب و عشا) را نیز با هم به جای آوردم. می گوید به «ابوشعثا» گفتم: فکر می کنم رسول خدا، نماز ظهر را به تأخیر انداخت و نماز عصر را زودتر ادا نمود و نیز نماز مغرب را به تأخیر انداخت و نماز عشا را زودتر بجا آورد، (ابوشعثا) گفت: من هم چنین می اندیشم.

از این روایت به روشنی معلوم می گردد که پیامبر گرامی، هر دو نماز ظهر و عصر را با هم و هر دو نماز مغرب و عشا را نیز با هم و بدون فاصله، بجای آورده است.

روایت دوم - احمد بن حنبل، از عبدالله بن شقیق، روایت ذیل را یادآور می شود:

«خطبنا ابن عباس يوماً بعد العصر حتى غربت الشمس و بدت النجوم و علّق الناس ينادونه الصلوة

و فى القوم رجلٌ من نبى تميم فجعل يقول: الصلوة
الصلوة: قال فغضب قال أتعلّمنى بالسنة؟ شهدت
رسول الله (ص) جمع بين الظهر والعصر، والمغرب و
العشاء. قال عبدالله فوجدت فى نفسى من ذلك
شيئاً فلقيت أبا هريرة فسألته فوافقه». (مسند احمد،
ج 1، ص 251).

- ابن عباس بعد از نماز عصر، برای ما سخنرانی
نمود تا آنگاه که خورشید غروب کرد و ستارگان
آشکار شدند و مردم ندای نماز دادند و در آن میان،
مردی از قبیله بنی تمیم به تکرار کلمه «نماز»
پرداخت، ابن عباس، خشمگین گردید و گفت:

آیا تو می خواهی سنت پیامبر را به من بیاموزی؟
من شاهد و ناظر بودم که رسول خدا بین نماز ظهر و
عصر و نماز مغرب و عشا جمع نمود.

عبدالله می گوید: برای من در این مسأله، تردیدی بروز کرد و لذا در دیداری با ابوهریره در این مورد سؤال کردم و او سخن ابن عباس را تأیید نمود.

در این حدیث، دو تن از صحابه؛ «عبدالله بن عباس» و «ابوهریره» بر این حقیقت گواهی می دهند که پیامبر گرامی نماز ظهر و عصر و نماز مغرب و عشا را با هم خوانده و ابن عباس نیز به رفتار پیامبر، تأسی نموده است.

روایت سوم - مالك بن انس - رهبر گروه مالکیه - در کتاب «موطأ» اینگونه می نگارد:

«صلى رسول الله (صلى الله عليه وآله) الظهر و العصر جميعاً، و المغرب و العشاء جميعاً فى غير خوف ولا سفر». (موطأ مالك، كتاب الصلوة، ط 3 (بيروت)، ص 125، حديث 178؛ و صحيح مسلم، ج 2، ص 151، طبع بيروت، باب الجمع بين الصلاتين فى الحضرة).

- رسول خدا (صلی الله علیه وآله) هر دو نماز ظهر و عصر را با هم خواندند و هر دو نماز مغرب و عشا را نیز با هم بجا می آورد، بدون این که از دشمن بهراسد و یا در سفر باشد.

روایت چهارم - مالک بن انس، از معاذ بن جبل،

چنین روایت می نماید:

«فكان رسول الله (صلی الله علیه وآله) يجمعُ بين الظُّهر والعصر، و المغرب و العِشاء». (موطأ مالک، کتاب الصلوة، ص 134، حدیث 176، ط 3 (بیروت)، سال 1403 هـ ؛ و صحیح مسلم، ط مصر، جزء 2، ص 152).

- رسول خدا، نماز ظهر و عصر را با هم و نماز مغرب و عشا را نیز با هم می خواند.

روایت پنجم - مالک بن انس از نافع و او از عبدالله

بن عمر چنین روایت می کند:

«كان رسول الله (صلى الله عليه وآله) إذا عجل به
السَّيْرُ يجمع بين المغرب والعشاء». (موطأ مالك، كتاب
الصلوة، ط 3 (بيروت)، ص 125، حديث 177).

- هرگاه پیامبر برای پیمودن مسیری عجله داشت،
نماز مغرب و عشاء را با هم می خواند.

روایت ششم - مالك بن انس، از ابوهريره چنين
روایت می کند:

«إن رسول الله - ص - كان يجمع بين الظهر والعصر
فى سفره الى تبوك». (موطأ مالك، كتاب الصلوة، ص 124،
حديث 175).

- پیامبر گرامی در راه تبوک، نماز ظهر و عصر را با هم
بجا می آورد.

روایت هفتم - مالك در موطأ از نافع چنين روايت
می نماید:

«إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ الْمُنَظَّرِ كَانَ إِذَا جُمِعَ الْأَمْرَاءُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فِي الْمَطَرِ جُمِعَ مَعَهُمْ». (مدرك سابق، ص 125، حديث 179).

- هرگاه امیران، نماز مغرب و عشا را در باران با هم می خواندند، عبدالله بن عمر هم هر دو نماز را با هم ادا می نمود.

روایت هشتم - مالك بن انس به نقل از علی بن حسین چنین می نگارد:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - ص - إِذَا أَرَادَ أَنْ يَسِيرَ يَوْمَهُ جُمِعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَسِيرَ لَيْلَهُ جُمِعَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ». (مدرك سابق، ص 125، حديث 181).

- هرگاه پیامبر می خواست در روز، طی طریق نماید، نماز ظهر و عصر را با هم ادا می کرد و هر وقت می خواست در شب مسیری را بپیماید، نماز مغرب و عشا را با هم بجا می آورد.

روایت نهم - محمد زرقانی در شرح موطأ، از ابی

شعثا چنین روایت می کند:

«إِنَّ بَنَ عَبَّاسٍ صَلَّى بِالْبَصْرَةِ الظَّهْرَ وَالْعَصْرَ لَيْسَ
بَيْنَهُمَا شَيْءٌ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ لَيْسَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ».
(شرح زرقانی بر موطأ مالك، ط مصر، جزء اول، باب «الجمع بين
الصلاتين في الحضر و السفر»، ص 294).

- عبدالله بن عباس در شهر بصره، نماز ظهر و عصر را
با هم خواند، بطوری که بین آن دو فاصله ای نبود و
نماز مغرب و عشا را نیز با هم ادا نمود؛ بگونه ای که
بین آن دو فاصله ای نیفتاد.

روایت دهم - زرقانی از طبرانی و او از ابن مسعود،

آورده است:

«جَمَعَ النَّبِيُّ (ص) بَيْنَ الظَّهْرِ وَالْعَصْرِ وَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَ
العِشَاءِ. فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: صَنَعْتُ هَذَا لِئَلَّا
تُحْرَجَ أُمَّتِي». (مدرك سابق، ص 294).

- پیامبر گرامی، نماز ظهر و عصر را با هم اقامه کرد و نماز مغرب و عشا رانیز با هم بجا آورد. در این مورد از وی سؤال شد، فرمود: برای این که امت من در رنج و سختی قرار نگیرند.

روایت یازدهم - مسلم بن حجاج، بواسطه ابو زبیرو

از سعید بن جبیر و او از ابن عباس روایت می کند:

«صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ - ص - الظَّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا بِالْمَدِينَةِ فِي غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا سَفَرٍ». (صحيح مسلم، جزء 2، ط مصر، ص 151، «باب الجمع بين الصلاتين في الحضر»).

- پیامبر - ص - در مدینه منوره - بدون هیچ هراسی از دشمن و بدون این که در حال سفر باشد، نماز ظهر و عصر را با هم بجا آورد.

سپس ابن عباس، در مورد هدف پیامبر از این کار می گوید: برای این که می خواست هیچ کس از امت وی در زحمت نیفتند. (مدرك سابق، در ذیل حدیث یاد شده).

روایت دوازدهم - مسلم در صحیح خود، از سعید بن جبیر و او از ابن عباس روایت می نماید که گفته است:

«جمع رسول الله - ص - بین الظُّهر والعصر، المغرب و العشا فی المدینة، من غیر خوف ولامطر». (همان مدرک، ص 152).

- پیامبر گرامی، در مدینه منوره بین نماز ظهر و عصر و نماز مغرب و عشا جمع نمود، بدون این که هراسی در میان باشد و یا باران بیارد.

آنگاه سعید بن جبیر می گوید: از ابن عباس پرسیدم: چرا پیامبر به چنین رفتاری مبادرت ورزید؟ ابن عباس گفت: برای آن که نمی خواست امت خود را به زحمت بیندازد. (مدرک سابق، ص 152، در ذیل حدیث یاد شده).

روایت سیزدهم - ابوعبدالله بخاری باب ویژه ای را تحت عنوان «بابُ تأخیر الظُّهر الی العَصْرِ» - به این

مسأله اختصاص داده که خود این عنوان، گویاترین شاهد بر آن است که می توان نماز ظهر را به تأخیر انداخت و در وقت نماز عصر، هر دو را با هم بجا آورد. (صحیح بخاری، جزء اول، ص 110، کتاب الصلوة، باب «تأخیر الظهر الی العصر»، ط مصر، نسخه امیریه، سنه 1314 هـ).

آنگاه، بخاری در همان باب، روایت یاد شده در زیر را بیان می کند:

«إِنَّ النَّبِيَّ - ص - صَلَّى بِالْمَدِينَةِ سَبْعًا وَ ثَمَانِيًا، الظَّهْرُ وَ الْعَصْرُ، وَ الْمَغْرِبُ وَ الْعِشَاءُ». (مدرك سابق).

- پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله) هفت رکعت (نماز مغرب و عشا) و هشت رکعت (نماز ظهر و عصر) را در مدینه به جای آورد.

از این روایت به خوبی روشن می گردد که نه تنها می توان نماز ظهر را به تأخیر انداخت و در وقت نماز عصر، هر دو را با هم ادا نمود، بلکه به قرینه سیاق استفاده می شود که به پیروی از پیامبر گرامی،

می توان نماز مغرب را نیز به تأخیر انداخت و در وقت نماز عشا به جای آورد.

روایت چهاردهم - و لذا بخاری در جای دیگر از صحیح می گوید:

«قال ابن عمر و أبو أيوب و ابن عباس رضی الله عنهم: صَلَّى النَّبِيُّ (ص) الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ». (صحیح بخاری، جزء اول، کتاب الصلوة، باب ذکر العشاء، ص 113، ط مصر، سنه 1314 هـ)

- عبدالله بن عمر و ابو ایوب انصاری و عبدالله بن عباس گفته اند: پیامبر دو نماز مغرب و عشا را با هم (بدون فاصله) بجا آورد.

بخاری می خواهد از این روایت استفاده کند که پیامبر گرامی نماز مغرب و عشا را با هم خواند وگرنه معلوم است که پیامبر بی نماز نبوده است.

روایت پانزدهم - مسلم بن حجّاج در صحیح خود،

چنین می نگارد:

«قال رجلٌ لابن عبّاس الصلوة فسكت ثمّ قال الصلوة فسكت ثمّ قال الصلوة فسكت، ثمّ قال: لا امّ لك أتعلّمنا بالصلوة و كنّا نجمع بين الصّلاتين على عهد رسول الله - ص -». (صحیح مسلم، جزء 2، ص 153، باب الجمع بين الصّلاتين فى الحضرة).

- مردی به ابن عباس گفت: نماز، او سخنی نگفت. دوباره گفت: نماز، ابن عباس سکوت نمود، باز گفت: نماز، وی پاسخی نداد. برای چهارمین بار گفت: نماز، ابن عباس گفت: «لا امّ لك»; «مادر برایت نباشد» آیا تو می خواهی نماز را به ما بیاموزی؟ در حالی که ما با پیامبر، بین دو نماز جمع می نمودیم و هر دو را با هم بجا می آوردیم.

روایت شانزدهم - مسلم روایت می کند:

«إنّ رسول الله - ص - جمع بين الصلّاة فى سفرة سافرها فى غزوة تبوك فجمع بين الظّهر و العصر، و المغرب والعشاء. قال سعيدٌ: فقلت لابن عبّاس: ما حمله على ذلك؟ قال: أراد أن لا يخرج أمّته». (صحيح مسلم، جزء 2، ص 151، ط مصر).

- پیامبر گرامی، جمع بین نمازها را در مسافرت خود در غزوه تبوک انجام داد و بین نماز ظهر و عصر و نماز مغرب و عشا جمع نمود. سعید بن جبیر می گوید: از ابن عباس سبب آن را پرسیدم؟ گفت: پیامبر می خواست که امت خود را در رنج و سختی نیندازد.

روایت هیفدهم - مسلم بن حجاج، از زبان معاذ، چنین حکایت می کند:

«خرجنا مع رسول الله (ص) فى غزوة تبوك فكان يصلّى الظّهر والعصر جميعاً والمغرب و العشاء جميعاً». (مدرك سابق، ص 152).

- با پیامبر گرامی در نبرد تبوک، خارج شدیم، پیامبر نماز ظهر و عصر را با هم بجا می آورد و نماز مغرب و عشا را نیز با هم ادا می نمود.

روایت هیجدهم - مالک بن انس، در کتاب «موطأ» می نگارد:

«عن ابن شهاب أنه سأل سالم بن عبدالله: هل يجمع بين الظهر والعصر في السفر؟ فقال: نعم لأبأس بذلك، ألم تر إلى صلاة الناس بعرفة؟». (موطأ مالک، ط 3 (بیروت)، ص 125، حدیث 180).

- ابن شهاب، از سالم بن عبدالله پرسید: آیا نماز ظهر و عصر در حین مسافرت با هم جمع می شوند؟ پاسخ داد: آری، اشکالی ندارد، آیا نماز مردم را در روز عرفه (در سرزمین عرفات) نمی بینی؟

لازم به ذکر است که مسلمانان جایز می دانند در روز عرفه و در عرفات، بین نماز ظهر و عصر، جمع

کنند و هر دو را در وقت ظهر و بدون فاصله می خوانند. در اینجا سالم بن عبدالله می گوید: همانطور که مردم در عرفه، هر دو نماز را با هم می خوانند، در غیر عرفه نیز می توان بین آن دو جمع نمود.

روایت نوزدهم - متقی هندی، در کتاب «کنز العمال» آورده:

«قال عبدالله: جمع لنا رسول الله (صلى الله عليه وآله) مقيماً غير مسافر بين الظهر و العصر، والمغرب و العشاء. فقال رجلٌ لابن عمر: لم ترى النبي (صلى الله عليه وآله) فعل ذلك؟ قال: لأن لا يخرج أمته إن جمع رجلٌ». (کنز العمال، کتاب الصلوة، الباب الرابع فی صلاة المسافر، باب جمع، ج 8، ص 246، ط 1 (حلب)، سنه 1391 هـ).

- عبدالله بن عمر گوید: پیامبر گرامی، در حالی که ساکن و در حضر بود و در حال سفر نبود، بین نماز ظهر و عصر و نماز مغرب و عشا جمع نمود.

پس مردی از ابن عمر سؤال نمود: چرا پیامبر به چنین رفتاری مبادرت ورزید؟ پاسخ داد: برای این که امت خود را در رنج و مشقت نیندازد، اگر شخصی بخواهد بین دو نماز جمع نماید.

روایت بیستم - همچنین در «کنز العمال»، چنین می خوانیم:

«عن جابر، أنّ النّبىّ - ص - جمع بين الظّهر والعصر بأذان و إقامتين». (کنز العمال، کتاب الصلوة، الباب الرابع فى صلوة المسافر، باب جمع، ج 8، ص 247، ط 1).

- جابر بن عبدالله گوید: پیامبر (صلی الله علیه وآله) بین نماز ظهر و عصر با يك اذان و دو اقامه، جمع نمود.

روایت بیست و یکم - در کنزالعمال، روایت ذیل را

یادآور می شود:

«عن جابر أنّ رسول الله (ص) غربت له الشمس بمكة فجمع بينهما بسرف»، (مدرك سابق).

- جابر بن عبدالله می گوید: در حالی که پیامبر گرامی در مکه بودند، خورشید غروب نمود و هنگامی که به منطقه «سرف» رسید، نماز مغرب و عشا را با هم ادا نمود. («سرف»، منطقه ای است که در نه میلی مکه واقع است، کنزالعمال، در ذیل روایت آورده).

روایت بیست و دوم - در کنزالعمال از ابن عباس،

چنین آمده:

«جمع رسول الله - ص - بين الظهر و العصر، و المغرب والعشاء بالمدينة في غير سفر و لامطر، قال: قلت لابن عباس: لم تراه فعل ذلك؟ قال: أراد التوسعة على أمته». (کنزالعمال، کتاب الصلوة، الباب الرابع، باب جمع، ج 8).

- پیامبر گرامی، در مدینه منوره، بین نماز ظهر و عصر و نماز مغرب و عشا جمع نمود، بدون این که در حال سفر باشد و یا باران بیارد. راوی می گوید: از ابن عباس پرسیدم: چرا پیامبر بین دو نماز جمع نمود؟ ابن عباس پاسخ داد: زیرا پیامبر می خواست در رفتار امت خود توسعه و تسهیلی ایجاد نموده باشد.

نتیجه

اینک در پرتو روایات یاد شده، به جمع بندی دلائل روشنی که بر صحت تفسیر جمع، از نظر شیعه گواهی می دهد، می پردازیم:

1 - جمع بین دو نماز در يك وقت، به دلیل تسهیل امور و پیشگیری از رنج و زحمت:

بسیاری از روایات، بر این حقیقت گواهی می دهد که اگر جمع میان نماز ظهر و عصر و یا مغرب و عشا در يك وقت جایز نباشد، موجب رنج و مشقت در کار

مسلمانان می‌گردد، و لذا پیامبر به منظور ایجاد نوعی توسعه و تسهیل در امور مسلمانان، با هم خواندن هر دو نماز را در يك وقت، تجویز نمودند. در این زمینه به احادیث دهم، شانزدهم، نوزدهم و بیست و دوم، مراجعه فرمایید.

روشن است که اگر مقصود از روایات یاد شده، این باشد که می‌توان نماز ظهر و عصر را به آخر وقت آن، (نزدیک زمانی که سایه هر چیز به اندازه خود آن باشد) در نزد اهل سنت تأخیر انداخت و نماز عصر را در آغاز وقت آن بجا آورد، بطوری که هر دو نماز با هم و در عین حال در محدوده وقت خود خوانده شود، يك چنین کاری نه تنها مایه سهولت نیست بلکه موجب مشقّت و زحمت بیشتر است در حالی که هدف از جمع میان دو نماز تسهیل در امور است.

با این بیان، روشن می‌گردد مقصود آن است که می‌توان دو نماز را در سراسر وقت مشترك میان آن

دو، مانند اوائل وقت یاد شده و یا اواخر آن بجا آورد، نه این که یکی را در آخر وقت آن نماز و دیگر را در آغاز وقتش ادا نماییم.

2 - جمع میان دو نماز در يك وقت در عرفه، بیانگر کیفیت جمع است

همه گروه های اسلامی، جمع میان دو نماز ظهر و عصر در يك وقت را در عرفه جایز دانسته اند. (الفقه على المذاهب الاربعه، كتاب الصلاة، الجمع بين الصلاتين تقدیماً و تأخیراً).

از سوی دیگر برخی از روایات یاد شده، بر این معنا گواهی می دهد که اینگونه جمع میان دو نماز، در جاهای دیگر نیز بسان جمع میان آن ها در عرفه می باشد و از این نظر، تفاوتی میان روز عرفه و سایر روزها و یا سرزمین عرفات و سایر سرزمین ها وجود ندارد. در این مورد، به حدیث هیجدهم مراجعه فرمایید.

بنابراین، همانگونه که در عرفه می توان نماز ظهر و عصر را در وقت ظهر، به اتفاق آراء همه مسلمانان، بجا آورد، همچنین در غیر عرفه نیز، جمع یاد شده جایز می باشد.

3 - شیوه جمع میان دو نماز در سفر، بیانگر کیفیت جمع است

از طرفی، فقهای حنبلی، مالکی و شافعی، جمع میان دو نماز را در حال سفر، جایز دانسته اند و از سوی دیگر، روایات یاد شده تصریح می نماید که در این زمینه، تفاوتی میان سفر و حضر وجود ندارد و پیامبر گرامی (صلی الله علیه وآله) هم در سفر و هم در حضر، میان دو نماز جمع می نمود.

در این مورد، به روایات سوم، یازدهم، سیزدهم، نوزدهم و بیست و دوم مراجعه فرمایید. بر این اساس، همانطور که با هم خواندن دو نماز در يك

وقت در سفر (به نحوی که شیعه می گوید) جایز است، در حضر نیز جایز می باشد.

4 - شیوه جمع میان دو نماز در حال اضطرار، بیانگر کیفیت جمع در حال اختیار است

تعداد انبوهی از روایات صحاح و مسانید، بر این حقیقت گواه است که پیامبر گرامی و صحابه آن حضرت، در مواقع اضطراری مانند زمان بارش باران، و یا ترس از دشمن و یا در حال بیماری، دو نماز را - چنانکه شیعه می گوید - با هم و در يك وقت، بجا می آوردند، و لذا بسیاری از فقیهان گروه های مختلف اسلامی، به جواز آن در برخی حالت های اضطراری، فتوا داده اند، در حالی که روایات یاد شده، تصریح می نمایند به این که از این جهت نیز، میان حالت اضطرار و غیر آن، تفاوتی وجود ندارد و پیامبر گرامی در غیر باران و هراس از دشمن نیز، میان دو نماز جمع می نمود. در این زمینه به روایات

سوم، یازدهم، دوازدهم، و بیست و دوم، مراجعه فرمایید.

5 - رفتار صحابه پیامبر (صلی الله علیه وآله) بیانگر کیفیت جمع است

در میان روایات یاد شده، به این نکته برخورد می کنیم که بسیاری از صحابه پیامبر، هر دو نماز را در وقت واحد با هم بجا می آوردند، چنانکه عبدالله بن عباس، نماز مغرب را آنقدر به تأخیر انداخت تا هوا تاریک گشت و ستارگان آسمان، پدیدار شدند و هر قدر دیگران، کلمه نماز را ندا می کردند، به آنان اعتنا می نمود و سرانجام نماز مغرب و عشاء را بعد از سپری شدن پاسی از شب، با هم به جا آورد و در پاسخ اعتراض کنندگان گفت: من شاهد و ناظر بودم که پیامبر هم، این چنین نماز می خواند و ابوهریره نیز، سخن ابن عباس را تأیید نمود. در این مورد به روایات دوم، هفتم، نهم و پانزدهم، مراجعه نمایید.

در پرتو روایات یاد شده، تردیدی نمی ماند که ابن عباس، به شیوه ای که شیعه بر آن است، میان دو نماز در وقت یکی از آنها، جمع نمود.

6 - سیره پیامبر (صلی الله علیه وآله) بیانگر شیوه جمع میان دو نماز است

از حدیث بیست و یکم، به روشنی معلوم گردید که پیامبر به هنگام مغرب، هنوز در مکه بودند و نماز مغرب را به تأخیر انداختند تا این که در منطقه سرف که در فاصله نُه میلی مکه قرار دارد، هر دو نماز مغرب و عشا را با هم در يك وقت بجا آورد. در حالی که روشن است اگر آن حضرت، به هنگام اول مغرب هم از شهر مکه حرکت نموده باشد، تا زمانی که به منطقه سرف برسد، با توجه به وسایل کُندرو و حمل و نقل قدیم، طبعاً قسمتی از شب، گذشته بوده است، و لذا پیامبر گرامی هر دو نماز مغرب و عشا را در وقت نماز عشا با هم ادا نموده است.

از مجموع روایات یاد شده - که همگی از منابع روایی و صحاح و مسانید اهل تسنن استخراج گردیده اند، صحت نظریه شیعه، مبنی بر جواز جمع میان دو نماز ظهر و عصر و یا دو نماز مغرب و عشا، در يك وقت، به بیانی که گذشت و عمومیت و گسترش آن نسبت به همه شرایط و مکانها و زمانها به ثبوت می رسد.

در پایان، بار دیگر بر این نکته تاکید می ورزیم که همه فقهای شیعه بر این عقیده هستند که در صورت امکان، بجا آوردن هریک از نماز های مذکور در وقت فضیلت آنها مستحب است و از اجر و پاداش والائری برخوردار می باشد.

*****